

A HAZAI DOKTORKÉPZÉS ÁTALAKÍTÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

Szabó Gábor – Bánszki Tamás – Ruzsányi László

tszkv. egyetemi tanár, az MTA
Doktora (Debreceni Egyetem)

egyetemi tanár, az MTA
Doktora (Debreceni Egyetem)

egyetemi tanár, az MTA Doktora
(Debreceni Egyetem)

2000 őszén és 2001 tavaszán a hazai doktorképzés terén fontos intézkedésekre és változásokra került sor. Az ideiglenesen akkreditált doktori iskoláknak 2001. szeptember 15-ig kellett pályázatukat benyújtani a végleges akkreditáció érdekében, melynek alapján a Magyar Akkreditációs Bizottság 2002. június 30-ig hozza meg döntését. (Magyar Közlöny, 2000 a; MAB Titkárság, 2000, 2001). A szerzők doktori iskolák vezetőiként közvetlenül szembesülnek azokkal a nehézségekkel, illetve kívánalmakkal, amelyek a hazai doktorképzés terén fennállnak. Ugyanakkor életútjukból kifolyólag áttekintést tudtak szerezni több egyetem doktorképzésének gyakorlatáról, a Magyar Akkreditációs Bizottságnak, illetve jogelődjeinek törekvéseiről. Mindezek figyelembevételével az alábbi tanulmányban olyan általánosítható problémák felvetésére tesznek kísérletet, amelyek nem egy doktori iskola, vagy szakterület, hanem az egész hazai doktorképzés szempontjából megoldást igényelnek.

A motivációkról

A nappali és levelező, továbbá az egyéni képzésben résztvevők jelentkezésénél eltérő megfontolások játszanak szerepet. A levelező és egyéni képzés felé orientálódók többnyire egyrészt egzisztenciális (munkahelyük megtartása, illetve előmenetel), másrészt presztízsokból vágnak neki a doktori tanulmányoknak. A nappali képzésre

jelentkezők szinte kivétel nélkül a frissen végzett hallgatók közül kerülnek ki, akiknek egy része valóban tudományos fokozat szerzésére törekszik, másik része viszont csupán parkoló pályának tekinti a doktorképzést, és amint kedvező elhelyezkedési lehetőséget talál, abbahagyja tanulmányait és a tudományos kutatást.

A munkahely megtartása, valamint az előmenetel érdekében vállalt PhD fokozat megszerzésére döntő mértékben felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek munkatársai jelentkeznek. A kutatóintézetekből a létszámból adódóan kevesebb jelentkező van, és általában korábbi munkahelyükön maradva végzik tanulmányaikat, illetve folytatják kutatómunkájukat. Fontos körülmény, hogy ezen esetekben valós és tartós motivációról van szó, azaz a pályázók általában komoly erőfeszítéseket hajlandók tenni a tudományos fokozat megszerzéséért. A presztízsokból pályázók szempontjából döntő jelentőségű, hogy munkahelyük milyen szakmai és erkölcsi háttérrel bír számukra ezen törekvéseikhez. Közülük számosan rosszul mérik fel lehetőségeiket, és a munkahely formális támogatást nyilatkozatával biztonságban érzik magukat.

A frissen végzett nappali hallgatók közül az érdemi TDK munkát végzők, illetve a felsőoktatásban elhelyezkedni kívánók pályázati szándékai a legmegalapozottabbak.

Azoknál, akiknél az említett két motívum egyike sem lelhető fel, nagy valószínűséggel

a parkolópályára való állás, azaz a kivárási lehetősége dominál.

A kiválasztásról

A doktori iskolák és ezen belül a doktori programok sikerét *alapvetően* a felvett hallgatók, továbbá az őket oktatók és tudományos munkájukat segítők kvalitásai határozzák meg. Bármilyen szomorú is, de tény, hogy kivételes esetektől eltekintve a PhD képzésre jelentkezők zöme nem a legkiválóbb tanulmányi eredményt elért hallgatókból kerül ki. A pályázók zöme a *második-harmadik vonalhoz tartozik*, sőt a diploma megszerzését követő néhány év múltán akár elégséges eredménnyel is lehet eredményes felvételi vizsgát tenni. Mindez rendkívüli módon szűkíti és jórészt ellehetetleníti a legtehetségesebb fiatalok bevonását a doktorképzésbe. Az ok természetesen az, hogy az utóbbiak – döntő módon anyagi okok miatt – nincsenek kellően motiválva sem a felsőoktatásbeli, sem pedig a kutatóintézeti pályára. Az említett intézményeken kívül viszont ma Magyarországon nincs érdemi kereslet tudományos fokozattal rendelkező személyek iránt. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy a doktori iskolák a gyengébb anyagból kénytelenek válogatni, kevés figyelmet fordítva a parkolópályára igyekvők kiszűrésére, illetve a levelező képzésben részt vevők munkahelyi körülményeinek a vizsgálatára. Minőségi szempontból fontos előrelépést jelent, hogy az új kormányrendelet felvételi követelményként írja elő egy középfokú „C” típusú állami, vagy annak megfelelő nyelvvizsgának a meglétét. (Magyar Közlöny, 2001) Megjegyezzük, hogy belátható időn belül az *angol nyelv kötelező előírását* nélkülözhetetlennek tartjuk.

Az egyetemek rákényszerülnek, hogy minél nagyobb számban vegyenek fel doktoranduszokat, mégpedig két okból:

1. Mivel az utóbbi tíz évben a felsőoktatásban tanulók száma megháromszorozódott, míg az oktatók száma kb. szinten maradt, de sok helyen még csökkent is, ők tehát oktatási feladataikat – elsősorban a gyakorlatok vezetését – egyszerűen nem tudják megoldani a nappali doktorandusz hallgatók óraadási tevékenysége nélkül.

2. Az egyetemek, és ezen belül a doktori iskolák anyagi helyzete szinte kikényszeríti, hogy a szakmailag indokoltnál több, tandíjat fizető levelező valamint egyéni képzésben részt vevő hallgatót vegyenek fel.

Az ösztöndíjról

A nappali PhD hallgatók ösztöndíj-rendszere két szempontból is bírálható. A megalázóan alacsony ösztöndíj sokakat visszatart attól, hogy a doktorképzésbe bekapcsolódjanak. Azok a fiatalok ugyanis, akik a doktoranduszi tevékenységük ideje alatt folyamatos és jelentős családi támogatásra nem számíthatnak, nyomorognak, vagy pedig kénytelenek külföldmunkákat vállalni, ezáltal az időbeni teljesítmény terén hátrányba kerülnek, ami a munka minőségét is ronthatja.

Másfelől viszont abszurd helyzet, hogy a mégoly csekély állami ösztöndíjat elnyert hallgató bármely pillanatban és minden következmény nélkül abbahagyhatja tanulmányait. Saját munkáján kívül kárba vész tudományos vezetőjének minden erőfeszítése, s természetesen mindazok munkája, akik oktatóként vagy más módon időt és energiát fordítottak rá.

Megoldásként a következőket javasoljuk:

- a nappali PhD hallgatók ösztöndíja a mindenkor minimálbért legalább 50 %-kal haladja meg
- a nappali PhD hallgatók is élhessenek a diákhitel rendszer által nyújtott lehetőségekkel
- amennyiben a nappali PhD hallgató a felvételtől számított 6 éven belül nem védi

meg doktori értekezését, úgy felvett ösztöndíjának 50 %-át köteles legyen a kamatokkal együtt az államnak visszafizetni.

A hároméves képzési idő tarthatatlanságáról

Az 1993/1994 évi első PhD felvételek óta eltelt időszak tapasztalatai egyértelműen azt bizonyítják, hogy szervezett (nappali és levelező) képzés esetében 3 év alatt csak egészen kivételes esetben lehet megszerezni a PhD fokozatot. A szervezett képzésben részt vevők számára a 4 éves időszak előirányozása lenne a reális, ami a nappali hallgatókkal kapcsolatos költségvetési terheket természetesen megnövelné, de amit vesztenénk a révén, azt megnyernénk a vámon. A sajátos hazai követelményeknek való megfelelés – kreditek szerzése plusz értekezés benyújtása – ugyanis legalább ennyi időt igényel, ha színvonalas teljesítményt várunk el a jelöltektől. A jelenlegi posztdoktori ösztöndíjak rendszere ugyanis csupán tüneti kezelésre alkalmas.

Érdemes lenne ugyanakkor megfontolás tárgyává tenni, hogy hosszabb távon érdemes-e a jelenlegi rendszert fenntartani, nem lenne-e célszerű két irányban gondolkodni és esetleg tovább lépni:

- a kreditszerzési kötelezettséget teljesen eltörölni, és csupán a szigorlatokat előírni a tudományos értekezés benyújtása mellett
- lehetővé tenni a választást a vizsgakötelezettségeken nyugvó fokozatszerzés és az előbbi megoldás között.

Az állami normatívákról

Nem lehet megkerülni a normatív alapon szétosztott képzési költségkeret kérdését sem. E tekintetben nem is elsősorban az összegszerűségben rejlő nehézségekre szeretnénk kitérni, hanem arra a lehetetlen helyzetre, hogy e keretek felhasználhatósága nincs világosan és egyértelműen szabályozva. Az első kérdés természetesen az, hogy

az egyes doktori iskoláknak járó pénzügyi keretből ki, milyen jogon és mekkora hányadot vonhat el? Ez – az OTKA szabályozáshoz hasonlóan – központilag lenne célszerű maximalizálni.

A másik, nem kevésbé fontos kérdés, hogy a normatíva alapján kapott összeg miként bontható személyi részre (TB járulékkal együtt), dologi és fejlesztési költségekre.

Széles körben elterjedt gyakorlat, hogy a doktori iskolák fejlesztési költséghez e keretből egyáltalán nem jutnak, mivel azt központosítják. Nem kis gondot okoz, hogy egy láthatatlan és hozzáférhetetlen „felsőbb rendelkezés” (tehát nem jogszabály!) alapján e normatív keretnek mindössze 5 százaléka fordítható személyi költségekre (TB járulékkal együtt), ami a külső előadók meghívását – különösen egy kurzus finanszírozását – gyakorlatilag lehetetlenné teszi.

Úgy gondoljuk, hogy az elvonások központi maximalizálása mellett a doktori iskolákra kellene bízni e keretek felhasználását, ugyanis az igények szakterülettől függően igen eltérőek lehetnek.

Az oktatásban részt vevők és tudományos vezetőik erkölcsi és anyagi elismeréséről

Amint már utaltunk rá, a doktorképzés színvonala döntő mértékben a humán tényezőktől, nevezetesen a doktoranduszok és oktatóik, valamint tudományos vezetőik minőségétől és motiváltságától függ. A doktori iskolákban mind az oktatói, mind pedig a tudományos vezetői feladatokat értelemszerűen elsősorban az egyetemek vezető oktatói – docensei és professzorai – látják el, anyagi okoknál fogva kevés külső közreműködő segítségével. A Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesülő kutatóintézeti kollégák ilyen irányú tevékenységre való készítetése átmenetileg komoly segítséget jelent e téren, de a potenciális pályázók körének szűkítése bizonytalanná teszi ezt az együttmű-

ködést. A Felsőoktatási Törvény értelmében a vezető oktatók kötelesek közreműködni a doktorképzésben, bár annak módját és mértékét sem a Törvény, sem más jogszabály nem részletezi. Kérdés, hogy a nevezetteket mi motiválja, és milyen elismerésre számíthatnak felelősségteljes munkájukért?

Általános jelenségnek tekinthető, hogy bizonyos számú doktorandusz összegyűjtése *státusszimbólum* a hazai egyetemeken. Ennek során elképesztő aránytalanságokkal lehet találkozni az egyes doktori iskolákon, illetve programokon belül. Általános tendencia a programvezetők, valamint néhány más személy túlvállalása, ami csaknem minden esetben a kutatómunka rovására megy, különösen akkor, ha az illető egyéb fontos közéleti funkciókat is ellát. Az anyagi megfontolások e téren különösebb szerepet nem játszanak, viszont a *kapcsolati tőke* szerepe lép előtérbe, hiszen akár belső, akár pedig külső doktoranduszról van szó, sikeres védés esetén annak komoly felhalmozására nyílik lehetőség.

A fentiektől eltekintve sem az oktató munkában, sem pedig a témavezetésben való részvétel nem jár érdemi erkölcsi vagy anyagi elismeréssel. Jellemző például, hogy az óratérhelések kiszámításánál a PhD foglalkozások óraszámát vagy nem veszik tekintetbe, vagy ha mégis, úgy a graduális képzés órázámaival azonos értékben számolják el (Magyar Közlöny, 2000 d). Több mint elgondolkodtató továbbá, hogy amíg bármilyen szintű önköltséges tanfolyamon való óraadás tiszteletdíjjal jár, a képzési költséget fizető levelező hallgatók oktatását a kollégák ingyen végzik. Ilyen feltételek mellett természetesen szinte lehetetlen elvárni az oktatóktól, hogy a levelező oktatás szempontjából

legmegfelelőbb időpontban, azaz pénteken vagy szombaton tartsák meg óráikat.

A *dr. habil. cím* odaítélésénél elvileg figyelembe veendő ugyan a doktorképzés területén folytatott tevékenység, de a habilitáció intézménye kiüresedni látszik annál fogva, hogy az egyetemi tanári kinevezés feltételeként, kimondva-kimondatlanul, az MTA Doktora cím megléte szerepel döntő kritériumként (Magyar Közlöny, 2000 c).

Egyértelműen kijelenthető, hogy a doktorképzésben oktatási feladatot vállalni és annak lelkiismeretesen eleget tenni napjainkban nem egyszerűen elhivatottságot, hanem inkább megszállottságot igényel. Anyagi szempontból pedig egyértelműen azok kerülnek előnyös helyzetbe, akik a doktorképzés közelébe se mennek.

Tartalmi szempontból a legfőbb problémát abban látjuk, hogy *a tudományágak többségében az új tudományos eredmény fogalma, ismérvei tisztázatlanok*, noha a doktori értekezés elfogadásának és a doktori cím odaítélésének a legfőbb feltétele, hogy a jelölt ilyent fel tudjon mutatni. (Az egyes tudományterületek és tudományágak felsorolását lásd: Magyar Közlöny, 2000 b)

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy *a hazai doktorképzés elvei és gyakorlata alapos átgondolást és jelentős módosításokat igényelne*. Egyértelműnek tűnik ugyanakkor, hogy mindez csak akkor vezethet eredményre, ha a felsőoktatás egészének kritikai felülvizsgálatára sor kerül, különös tekintettel a tömegoktatással összefüggő veszélyekre és a felsőoktatásban dolgozók anyagi és erkölcsi megbecsülésének helyretételére. Enélkül ugyanis jobbára csak tüneti kezelésekre van lehetőség.

IRODALOM

- Magyar Közlöny (2000 a): 2000. évi XCVII. törvény a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény és a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról. 65. sz. 3975–3981.
- Magyar Közlöny (2000 b): A Kormány 169/2000. (IX. 29.) Korm. rendelete az egyes tudományterületekhez tartozó tudományágak, valamint a művészeti ágak felsorolásáról. 98. sz. 6095–6096.
- Magyar Közlöny (2000 c): A Kormány 199/2000. (XI. 29.) Korm. rendelete a Magyar Akkreditációs Bizottság működéséről. 116. sz. 7251–7260.
- Magyar Közlöny (2000 d): Az oktatási miniszter 33/2000. (XII. 26.) OM rendelete a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény felsőoktatásban való végrehajtásáról. 132. sz. 9403–9408.
- Magyar Közlöny (2001): A Kormány 51/2001. (IV. 3.) Korm. rendelete a doktori képzésről és a doktori fokozatszerzésről. 39. sz. 2544–2553.
- MAB Titkárság (2000): A MAB 2000/10/IV. sz. határozata az ideiglenesen akkreditált doktori iskolák végleges akkreditációjának eljárására. <http://www.mab.hu/doc/divakkrb.doc>
- MAB Titkárság (2001): MAB állásfoglalás doktori iskolák létesítéséről és működéséről. A MAB 2001/3/VI/5–6. sz. határozata (A 2001. évi 4. rendes ülés VI. sz. melléklete)

